

RUS-TÜRK İLİŞKİLERİ PERSPEKTİFİNDEN RUSYA'NIN DOĞU ANADOLU POLİTİKALARI

Aygün ATTAR*

ÖZ

Osmanlı ile Rusya arasında fiili olarak 1700 yılından itibaren başlayan gerginlik ve savaş dönemi genel bir bakış açısı ile dünyanın en uzun savaş dönemlerinden birisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu savaş döneminde taraflar dönemin askeri-politik kuralları gereğince birbirlerine karşı çeşitli stratejiler geliştirmişlerdir. Bunlar genellikle karşı tarafın askeri ve ekonomik yönlerini mahvetmeye yönelik fiziki saldırılar idi. Ancak XIX. yüzyılda politik anlayış çok daha ince bazı kurgular geliştirdi ve politikanın bir devamı olan askeri stratejiler de bundan etkilendi. Özellikle etnik yapılar üzerinden rakip devletin gücünü kırmaya, iç huzursuzluk çıkarmaya yönelik bu girişimler çok uluslu devletler için çok daha sıkıntılı bir süreç yarattı. Devletler bu politika sayesinde savaş yolu ile elde edebilecekleri bir bölgeyi isyan ettirme veya hâkimlerine sırt çevirme yolu ile ele geçirmek veya topraklarını rakip devletten ayırma sayesinde çok daha az maliyetli bir şekilde amaçlarına ulaşmaya başladılar. Rusya' da da bu politik anlayış XIX. yüzyılın hemen başlarında kendisini göstermiştir. Rusya bir yandan Balkanlarda Bulgarları, Sırpı, Hırvatları, Yunanlıları panslavist ideoloji yolu ile Osmanlı devletinden koparmayı hedeflerken Güney bölgelerindeki Ermenileri dini ayrılık, Kürtleri de milliyetçi ideolojinin aşılması yolu ile Osmanlı ülkesinde karışıklık çıkarmalarını ve hatta olabiliyor ise ayrılımlarını amaçlayan politikalar üretmişlerdir. Bunu yaparken Ruslar son derece dinamik bir bilim camiasına sahip olmalarının avantajını sonuna kadar kullandılar. Dünyaca isim yapmış bilim adamları bu politikalar merkezinde neşir yaparlarken bilimi manipüle etmekten de geri durmamışlardır. Onların çalışmaları da Osmanlı ülkesinde önemli politik hadiselerin yaşanmasına neden olmuştur. Böylelikle şunu diyebiliriz ki Moskova ve Petersburg'da ve diğer önemli kentlerde üniversitelerde üretilen teoriler, ajanlar ve konsoloslar sayesinde Osmanlı toprakları içinde pratiğe geçirilmiştir.

Makalemizde Rusya'nın Ermeni ve Kürtlere yönelik politikalarını irdeleyerek özellikle XIX. yüzyılda tarihçilik yolu ile ortaya çıkarılan toplumsal ayrılık ve aykırılıkları inceleyerek üzerinde çokça söz söylenen önemli bir konuyu aydınlığa kavuşturmaya gayret edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Osmanlı devleti, Ermeniler, Kürt aşiretleri, büyük elçi, entelektüeller.

* Prof. Dr. Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Kütahya, a_attar@mynet.com

ABSTRACT

Russian Politics towards East Anatolia from the Perspective of Russian-Turkish Relations

Within a general perspective it is possible to say that the period of war and tension which commenced between the Ottoman Empire and Russia in 1700 is the longest war period ever been witnessed worldwide. During this period of war, parties have developed various strategies in compliance with military-political regulations of the period. These strategies generally consisted of physical attacks aimed to destroy the military and economic forces of the opposing side. However in the 19th century political comprehension elaborated much more intricate speculations and the military strategies which were the continuance of these policies were affected by these speculations. These attempts aiming to deplete the power of the opposing state and to create internal unrest especially by exploiting ethnical structures engendered distressed times for multinational states. Because of this policy, states began to attain their objects with lower costs by provoking riots in the region and making them turn their back on their rulers or by separating their lands from that of opposing side's and consequently conquering the land easily. This political comprehension arose in the beginning of the 19th century in Russia. While planning to separate the Bulgarians, Serbians, Croatians and Greeks of the Balkans from the Ottoman Empire by planting Pan Slavist ideology, Russia also developed strategies in order to incite chaos and make them break up from the Empire by insemminating religious uniformity ideologies among Armenians in the southern region and nationalist ideologies among Kurdish people. During the implementation of these strategies Russians benefited from the advantages of having an extremely dynamic science community. Even world-renowned scientists haven't abstained from manipulating the science while making publications within the circle of these policies. Their works have given rise to important political incidences in the Ottoman Empire. Thus we may state that the theories produced in the universities in Moscow, Petersburg and other important cities were put into practice with the help of agents and consuls within the borders of Ottoman Empire.

In our paper we will attempt to clear up an important matter which has long been subject of debate by explicating the policies of Russia over Armenians and Kurds and especially by studying the social disunity and disagreement in the 19th century revealed thanks to historiography.

Key Words: Russia, Ottoman Empire, Armenians, Kurdish tribes, ambassador, intellectuals.

Giriş

XX. yüzyılın ilk iki on yılında Osmanlı devleti oldukça ilginç bir süreç yaşamıştır. Bir yandan toplumsal anlamda çeşitli gelişmelere sahne olan Osmanlı devleti, diğer yandan ekonomik ve siyasi anlamda olumlu ve olumsuz yönleri zor çizilebilen inişli çıkışlı bir süreç geçirirken, fikir yaşamında büyük bir gelişme göstermiş, öte yandan da büyük devletlerin sömürge politikalarının bir parçası olmaktan kurtulamamıştır. Çöküş belirtileri gösterdiği son ana kadar toprak ve prestij bakımından dünyanın en büyük devletleri arasında gösterilen Osmanlı devletinin parçalanmasında rol oynamış siyasi güçlerin başında onunla aynı kaderi eşit zamanlarda paylaşacak olan Rusya İmparatorluğu gelmekteydi. Osmanlı-Rusya ilişkileri aslında Türk-Rus ilişkilerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Türkiye-Sovyet ve Türkiye-Rusya ilişkileri de bu büyük parçanın birer uzantısı olarak günümüzde sürmektedir. Çalışmamız münasebetlerin temel yönlendirici görevini üstlenmiş olan Osmanlı dönemini ihtiva etmektedir.

Rusya'nın doğu politikasında, daha doğrusu Çarlık siyasetinin merkezinde yer alan Osmanlı, tarihinin belki de en zor sınavını Rusya karşısında vermiştir. Öte yandan Çarlık Rusya'sı dış siyaset açısından en acımasız ve çeşitli politik uygulamalarını da Osmanlı'ya karşı kullanmıştır. Denilebilir ki Rusya, Türk toplumlarına ve Osmanlı'ya karşı kazandığı siyasi başarılarıyla Rusya İmparatorluğu olmayı başarmıştır.

I. Petro, henüz Moskova Knezliği kimliğinden kurtulamayan Rusya'yı 1721 yılında Rusya İmparatorluğu ilan etti. Kendisi de "Sezar" adından bozma "Çar" unvanını aldı. Romanov hanedanının bir ferdi olan I. Petro, Rusya'ya siyasi bir devlet kimliği ve politikası da kazandırmış oldu. Petro'nun en büyük başarısı ise etnik kimliğine ve diline bakılmaksızın çok sayıda eğitilmiş ve deneyimli ismi devlet idare kadrosuna alarak onları Rusya çatısı altında birleştirmesidir. Rusya'da ilk Doğubilimleri Enstitüsü'nün onun döneminde kurulduğu, doğu matbaacılığının temellerinin onun zamanında atıldığı, Türkçe ilk matbu eserlerin onun döneminde ortaya çıktığı bilinmektedir. Bütün bunların temelinde siyasi bir amaç yatıyordu. Petro döneminde geleneksel Rus politikasında köklü bir değişim yaşandı.¹ Entrikaya dayalı, akrabalık yoluyla tesis edilen gelenekçi Rus devletlerarası ilişkiler anlayışı yerini coğrafi, topografik, etnografik çalışmalara bıraktı. Örneğin, I. Petro'nun emriyle 1715-1718 yılları arasında Hazar'ın güney-batı kıyıları boyunca hazırlanan etnografik ve coğrafi rapor o dö-

¹ Bkz. İ. Golikov, *Deyaniya Petro Velikogo*, (Moskva 1848), t. XVIII.

nem için devletlerin politik idare anlayışında izlediklerin gelişmelere bir ilk teşkil etmektedir. İlginçtir, bu rapor Hazar bölgesinde tampon bir Ermeni devletinin oluşturulmasına hizmet etmekteydi. Buradan da anlaşılacağı gibi Türk-Rus ilişkilerinde Rusya'nın belirleyici taraf olmasının ikinci bir özelliği Rusya'nın bilimsel-politik anlayışı kendi devlet siyasetinin temeline oturtmasıydı.²

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise Rusya'nın dini politik bir araç olarak kullanmasıdır. Din, Rusya için birleştirici bir öge olmuştur. Ortaçağ boyunca egemen olan ve dönemin bazı Rus aristokratik çevrelerince özenilen bir kimlik olan Tatar kimliği karşısında Rusya Ortodoks yapısıyla ayakta kalmıştır. Bilindiği gibi Rusya tarihinde "Boyarlar"ın özel bir konumu bulunmaktadır. Boyar, Türkçe yönetici kesimin aldığı bir isimdir. Bu adı, Altın Orda döneminde Berke'nin devleti İslamlaştırma politikasını benimsemeyip Müslümanlığı kabul etmeyerek Rus knezliklerinin topraklarına çekilerek burada hem kendilerine verilmiş toprakları idare etmek, hem de kendi dinlerini rahat yaşamak için yerleşmiş Türk-Moğol kesim almaktaydı. Berke, onları devletin merkezinden uzak tutmak için Rus topraklarında diledikleri gibi idare sürmelerine ses çıkarmadı. Ancak zamanla bunlar yerel Slavyan topluluklarla evlilikler kurarak kaynayıp karıştılar. Müslümanlığı kabul etmeyip Rus topraklarında yerleşen bu kesim birkaç kuşak sonra Hıristiyanlık içinde eridiler. Rusya'nın elit tabakasını bu Türk-Moğol-Slav karışımı Hıristiyanlaşmış Boyar çevresi oluşturmaktadır.³ Bu Boyar çevresi Slavlarla birlikte Altın Orda'ya karşı birleştirici öge olarak Hıristiyanlığı politik bir güç olarak kullandılar. Daha sonra bu Rusya'nın Ortodoksluğun savunucusu olarak ortaya çıkmasında etken olmuştur. Daha sonra buna Panslavizm de eklenecektir.⁴

Dördüncü bir husus ise Rusların doğu, özellikle de Türk-Tatar topluluk-

² Konuyla ilgili Rusya'nın yaptığı bu tarz çalışmaların tamamı Butkov'un eserinde toplanmıştır. P.G. Butkov, *Materialı dlya novoy istorii Kavkaza, s 1722-1803 gg*, (St. Petersburg 1823), ç. I-III.

³ Bunun tipik bir kanıtı bütün ünlü Rus asilzade ailelerinin taşıdıkları Türkçe soyadları teşkil etmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. N.A. Baskakov, *Russkie familii tyurskogo proishojdeniya*, (Moskva 1979); A. Gafurov, *İmya i istoriya*, (Moskva 1987).

⁴ Rus tarihçiliğinde bu konuya dikkat çeken ilk tarihçi Gumilev olmuştur. Bkz. Gumilev L. N, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, Türkçeye çev. A. Batur, (İstanbul 2003), c. II.

larla daha başından içli dışlı olması birbirilerini daha yakından tanımalarında etken olmuştur. Rusya daha imparatorluk kimliği kazanmadan önce daha çok bu halklarla ticari ve ekonomik ilişki içindeydi. Petro döneminde doğuya duyulan bu ilgi daha da genişledi. İmparatorun emriyle kurulan üniversite ve akademilerde doğu halklarının, özellikle de Türk-Tatar halklarının dilleri, kültürleri, kimlikleri öğrenilmeye başlandı. Bu çalışmalar daha sonra Rusya'nın etnik unsurlar konusunda izleyeceği politikaların alt yapısını oluşturacaktır.

Kabataslak üzerinde durduğumuz bu hususlar Rusya'ya, Osmanlı karşısında çağdaş dönemin siyasi avantajlarını kullanması bakımından bir üstünlük sağlıyordu. Rusya bu avantajlarını sonuna kadar kullanacaktır. Özellikle de Osmanlı tebaası Ermeniler ve Kürtler üzerinde.

Rusya'nın Osmanlı'ya Karşı Kullandığı Kürt Kartı

Rusya, Osmanlı devleti üzerinde başarılı olmak için sadece askeri gücünü kullanmıyordu. Askeri çözüm belki de son aşamada üzerinde durulan bir çözüm yoluordu. Ayrıca, askeri çözüm devletler için büyük mali külfetlere yol açıyordu. XIX. ve XX. yüzyılların başında Rusya mali açıdan pek de iyi konumda bulunmuyordu. Özellikle, XX. yüzyıl başlarında İngiltere ve Fransa'dan büyük miktarlarda borçlar almıştı ve bu borçların ödenmesi ancak 1990 sonrasında mümkün olacaktı. Rus diplomasisi rekabet halinde olduğu devletlerin zayıf yönleri üzerinde yoğunlaşıyordu. Bunların başında da etnik konular gelmekteydi. Rusya zamanında bu politikasını İran'daki Türk Kaçar devletine karşı uygulamış ve başarılı olmuştur. Aynı yöntemi bu defa Osmanlılar üzerinde uygulamaya koydu. Bunun için Rusya temel olarak üç yol izlemekteydi. İzlenen ilk yol, Osmanlı devleti topraklarında elçilikler ve konsolosluklar açmıyordu. XIX. yüzyılın sonlarında Osmanlı'nın bütün doğu eyaletlerinde birer Rus konsolosluğu bulunuyordu. İlginç olan buraların başında bulunanların Doğubilimleri uzmanı kişiler olmasıdır. Diyarbakır Konsolosu Yakimonisky, Tebriz Konsolosu Bonafiyd, General Loris Melikov, General Babatov, Erzurum Konsolosu A. Jaba, General Korganof, General Paskeviç, Avianov, Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof, Rusya'nın Kafkasya Genel Valisi Voronsov-Taşkov, İstanbul Büyükelçisi Giers, Şam Büyükelçisi Şahovski ve Rusya'nın doğu politikasında hizmet eden diğer elçiler, konsoloslar, valiler ve askeri görevliler eğitilmiş, doğu toplumları hakkında bilgi sahibi, birkaç yerel dil bilen yöneticiler olup, bü-

yük bir çoğunluğu da köken olarak Rus veya Slav olmayan kimselerdi.⁵

Rusya'nın izlediği ikinci yol ise bu konsolosluklar bünyesinde Osmanlı devletinin tebaası konumunda bulunan dini cemaatleri, toplulukları, aşiretleri ve bölgeleri inceleyen araştırmacılar, ajanları barındırmasıydı. Hatta bizzat konsoloslar bile buldukları bölgenin etnik yapısı ve konumu üzerine araştırmalar yapmaktaydılar. Örneğin yukarıda da adı geçen Erzurum Konsolosu A. Jaba yazdığı "Kürt Halk Türküleri" adlı eseriyle ilk kez Kürt etnik-müziğinin bilimsel temelini atacaktır.⁶

Üçüncü bir yöntem ise bu kesimlerden bazı kimseleri kendi tarafına çekerek onları Rusya'da eğitmek ve kendi halkları hakkında onlara toplumsal bir hafıza kazandırarak, kendi amaçları doğrultusunda kullanmaktı. XIX. yüzyılda Ermeni milliyetçiliğinin bütün savunucularının Rus ve batı üniversitelerinde eğitim aldıklarını hatırlamak bu bakımdan dikkate değerdir. Ayrıca, bu ülkeler kendi üniversite ve akademilerinin bünyelerinde bu etnik topluluklarla ilgili özel bilim şubeleri oluşturmaktaydılar. Ermeni araştırmaları ve Kürdolojinin bu şekilde ortaya çıktığı bir gerçektir.⁷

İşte Rusya izlediği bu yöntemlerle XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında kendi amaçları doğrultusunda Osmanlı devletine karşı kullanabilecek Ermeni ve Kürt kesim üzerinde ciddi bir söz sahibi konumundaydı. Buraya Süryanileri, Asurileri, Yezidileri ve Doğu Anadolu'ya yerleştirilmiş Malakan⁸ gibi ayrılıkçı Ortodoks cemaatlerini de dahil edebiliriz.

Ermeni ve Kürt araştırmaları kurucularının Ruslar olduğu ve dünya siyasi sahnesine Ermeni ve Kürt sorununu ilk kez Rusların çıkardığı inkar edilmez bir gerçektir. Bugün Rusya Dış Siyaset Arşivi İran ve Türkiye

⁵ Konuyla ilgili bkz. S. Akgül, "Doğu Anadolu'da Osmanlı-Rus Rekabeti ve Kürtler", *Osmanlı*, (Ankara 1999), s. 540; Başbakanlık Osmanlı Arşivinde DH-ŞFR, 40/174'de yer alan bir belge şu ifadelerle başlamaktadır: "Kafkasya Vali-i Umumisi tarafından gönderilen Türkçe ve Kürtçeye aşına bazı Rus memurları..." Bu Osmanlı aleyhinde Rusya'nın bölgeye casuslar gönderdiğini ortaya koymaktadır.

⁶ Rohat, *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*, (İstanbul 1992), s. 85 ved.

⁷ Rohat çalışmasının bir yerinde şöyle demektedir: "Kürdoloji bir bilim olarak Rusya'da doğdu, gelişmeye başladı. Böylece Kürdolojinin ana vatanı Çarlık Rusya'sı oldu", *a.g.e.*, s. 95.

⁸ 1877-1878 Rus-Osmanlı savaşının ardından Rusya Türkiye'nin doğusunda ele geçirdiği bölgelere Ortodoksluk içinde merkezi yönetim karşıtı olan Rus mezheplerine bağlı kesimleri yerleştirmeye başlamıştır. Bunlar arasında Malakanlar özellikle dikkati çekmektedir. Ayrıca bkz. Degoev V, *Bolşaya İğra na Kavkaze: istoriya i sovremenost*, (Moskva 2003), s. 335-336.

Bölümlerinde korunan on binlerce resmi ve yarı resmi belge, rapor, kitapçık ve tutanaklar Rusya'nın bu alanda ne denli titiz ve amaçlı bir çalışma yürüttüğünü ortaya koymaktadır. Sovyet döneminde bu çalışmalar daha da ilerletilmiştir. Bu arşivde konuyla ilgili yer alan çok sayıda harita, etnografik ve toponomik bilgiler hâlâ değerini muhafaza etmektedir. Bugün Rus arşivlerinde bu alanda en fazla mesai harcayan araştırmacıların Amerikan ve İsrail araştırmacılarının olduğunu belirtmek de konumuz açısından dikkat çekilmesi gereken bir husustur.⁹

Rusya, Osmanlı devleti içinde ayrılıkçı bir Kürt kimliğinin şekillenmesine XIX. yüzyılın başlarında başladı. Bu dönemde çok sayıda Rus araştırmacı Kürtler üzerinde irili ufaklı çalışma ortaya koymuştur. Bunlar arasında özellikle Kürtlerin tarihi, Kürtçenin grameri, Kürt kimliği, Kürtler ve Yezidiler hakkındaki araştırmalar dikkati çekmektedir. Bir etnik topluluğun kendi kimliğini ve kültürünü bilmesi kuşkusuz onun doğal hakkıdır. Ancak batılı devletler Osmanlı tebaası konumunda olan gerek Balkan halkları, gerek Arap toplulukları, gerekse de Doğu Anadolu'daki azınlık gruplar üzerinde milli kimliğe ilişkin çalışmalarını bu toplulukları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Söz konusu aynı ayrıcalığı ve hakları kendi egemenlikleri altında tuttıkları topluluklara ve halklara vermemişlerdir. Örneğin Rusya, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin haklarının savunuculuğunu yaparken, kendi sınırları içinde yaşayan Ermeniler üzerinde gerektiği zaman her türlü baskı ve gücü kurmaktan çekinmemiştir. Osmanlı devletinin milletler ve milli konularda pasif kalması da bu büyük güçlerin işine yaramıştır. Geleneksel Osmanlı devlet anlayışı ümmetçilik üzerine kurulduğundan 1910 yılına kadar sadece Ermeni ve diğer halkların milli kimliğini tanıma ve tanıtmaya şöyle dursun, Türk kimliği dahi hiçbir zaman belirleyici olmamıştır. Müslim ve gayrimüslim kimliğinin belirgin olduğu Osmanlı'da rakiplerinin kendisine karşı uyguladığı etnik politikalar karşısında oldukça başarısız ve çaresiz kaldığı bir gerçektir.

Rusyalı araştırmacıların Ermeni ve Kürtler üzerinde yaptığı bilimsel çalışmalarda dikkati çeken bir husus vardır. Gerek Ermeni, gerekse de Kürt kimliğine meşruluk kazandırmak için bunların karşısında, bu toplulukları ortak bir hedefe yöneltecek düşman motifi çizilmektedir. Doğal olarak bu

⁹ Konuyla ilgili merkezi Tiflis'te bulunan Gürcistan Devlet Arşivinde de çok sayıda belge ve bilgi bulunmaktadır. Özellikle, Rusya'nın Doğu Anadolu bölgelerine yerleştiği Malakanlarla ilgili burada değerli belgeler yer almaktadır.

düşman tanımı içine sokulan topluluk da Türkler olmuşlardır. Bu çalışmalarının etkisini dönemin Van Konsolosu'nun İstanbul Büyükelçisi Giers'e yazdığı gizli raporunda yer alan şu ifadeler de doğrulamaktadır. Raporda şöyle denilmektedir: "Başarılı Rus siyaseti sayesinde sadece Ermeniler değil, Kürtler de iki yıl öncesine kadar Osmanlı hükümetine güven duymaktayken, şimdi Türk hükümetine karşı düşman bir tavır içindeler."¹⁰

XX. yüzyılın başlarında Rusya'nın Osmanlı'ya karşı Kürt kozunu oynamasında Rus general ve ajanı Avyarov'un raporu oldukça dikkati çekicidir.¹¹ Avyarov'un raporundan dikkati çeken en belirgin husus onun geniş bir gözleme sahip olduğudur. Örneğin, müellif Kürtlerin bütün özelliklerini yansıtmayı başarmıştır. Şöyle der: "Kürtlerde açık bir milli hissiyat yoktur... Bunlarda yalnızca hürriyet, kendi aşiretlerine ve bazen de kendi aşiret başkanı tarafından yerleşen yere bağlılık vardır..." Bu gibi Ruslar açısından onları bir güç olarak Osmanlı'ya karşı kullanmak için dezavantajlara rağmen Avyarov, yine de Rusya'nın Osmanlı'ya karşı Kürt kartını oynamaktan vazgeçmemesini söylemekte ve yapılması gerekenler üzerinde durmaktadır. Ona göre, Rusya Kürtleri kendi safına çekmek için öncelikli olarak aşiretlerin "güç duydukları saygı" anlayışını kullanmalıdır. Bunun içinde Kürt aşiret başkanlarında Rusya'nın Osmanlı'dan daha güçlü olduğu duygusu uyandırılmalıdır. Avyarov'a göre, Rusya'nın kendi ülkesinden kaçıp Türkiye'ye sığınan şahısların burada Rusya aleyhine yaydıkları karşıt söylemlerin önüne geçilmesidir. Öte yandan Avyarov'a göre, Rusya Kürt aşiret liderlerini kazanmak için "rüşvet, hediye ve entrikalara" başvurmalıdır. Yine ona göre, işgal edilecek yerlerde Kürt milis örgütleri oluşturulmalıdır. Avyarov raporunda Şii ve Sünni Kürt ayrımı üzerinde durmayı da ihmal etmemiştir.¹² Araştırmacı Aygül'ün de belirttiği, Çarlık Rusya'sından Sovyet Rusya'sına kadar geline tarih sürecinde Rus diplomasisinde oluşan Kürt politikasının temellerini Avyarov'un bu raporu atmıştır.¹³ Nitekim, 1904 yılında Sason, Muş, Van ve 1907 Dersim'deki Kürt ayaklanmalarının perde arkasında Rusya'nın Avyarov'un raporunda belirttiği çalışmalar durmaktadır.

¹⁰ M.J. Somukian, *Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers: 1895-1920*, (New-York 1995), s. 51.

¹¹ Söz konusu rapor Türkçeye tercüme edilmiştir. Bkz. Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler (1801-1900)*, çev. M. Varlı (Hako Xani), (İstanbul 1995).

¹² Avyarov, a.g.e., s. 148-152.

¹³ Aygül, a.g.e., s. 546.

Bilindiği gibi, tarihçilik her türlü bilimsel çabayı ve araştırmayı desteklemektedir. Bu söz konusu Rus ve Avrupalı araştırmacıların Asya'daki etnik unsurlar üzerine yaptıkları çalışmalar için de geçerlidir. Ancak, Kürt ve Ermeni tarihi üzerine Rus ve Avrupalı bilim adamlarının yaptıkları çalışmalarda bir husus dikkati çekmektedir. Örneğin, dönemin Türk toplumları hakkında bilgi veren Avrupalı ve Rus gezginleri, resmi görevlileri ve bilim adamları Türkleri birbirinden ayırmak için her türlü yolu kullanmaktadırlar. Örneğin, Azerbaycan, Kuzey Irak Türkleri ve Anadolu Türkleri arasında o dönemde henüz Türkçe anlaşılabilirlik oranı oldukça yüksek iken, ısrarla Türkler arasında boy, aşiret, dil ve mezhep ayrımlarına dikkat çekerek bunların hep uyuşmaz yönlerine vurgu yaparken, aynı "hassasiyeti" veya "bilimselliği" Ermeni ve Kürtler için göstermekten kaçınılmaktadırlar. Bu günümüzde de geçerlidir. Oysa, Kürt adının bütün Kürt topluluklarına verilmesi ve onların böyle tanımlanması oldukça yeni bir olgudur. Kürt kimliği altında tanımlanan topluluklar bu adı ve tanımı kabul etmemektedirler. Örneğin, Dımililer, Kurmanclar tarafından "Zazalar" olarak adlanırlar. Dımililer de Kurmanclara "Herewere" adını vermektedirler. Öte yandan Soranlar Kurmanclara "Zebabu" demektedirler. Goranlar, Soranlardan "Korkora" ve "Wawa" diye söz ederken, Soranlılar da Goranları "Maco Maco" diye tanımlamaktalar. Çağdaş Kürt araştırmacısı ve İranlı Kürt kökenli bir tarihçi olan Mehrdad İzady bile bu gerçeği gizlemeyerek şöyle der: "Bunlar hiçbir zaman kendilerini Kürt, dillerini de Kürtçe olarak nitelendirmemişlerdir. Ta ki yakın zamanda Kurmanc yüksek sınıfın kendilerine Kürt, dillerine de Kürtçe olarak nitelendirmesini sağlayan aydınlar ve dışarıdakiler (batılılar) tarafından teşvik edilinceye kadar."¹⁴ Öte yandan bilimsel olarak Rus ve Avrupalı bilim adamları burada bilimsel bir yanlış yapmaktadırlar. Çünkü Goran ve Dımili (Zazalar), dil ve etnik bakımından Kurmanc, Soran gibi Kürt gruplar arasında gösterilemeyecektir. Çünkü bunlar arasında dil, etnik, tarih ve mezhep bakımından farklar bulunmaktadır. Günümüzde bile bunlar arasında temel bir Kürtçe dili bulunmamaktadır. Nitekim, bir Kürt kimliği inşa etmekten yana olduğunu gizlemeyen İzady bile bu gerçeği inkar etmeyerek şöyle der: "Kürtler Dımili, Bahdinani, Soran ve Goran gibi farklı kimliklerle karşımıza çıkar. Bu

¹⁴ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Mehrdad R İzady, *Bir El Kitabı Kürtler*, Türkçeye çev. C. Atila, (İstanbul 2004); ayrıca bkz. Ş. Üşümezsoy, *Kürt "Kim"liği*, (İstanbul 2005).

farklı kimliklerin dilleri arasındaki ilişki, Fransızca ile İtalyanca arasındaki ilişki ya da daha kesin biçimde söylersek Fransızca ile Romence arasındaki ilişkiye benzer. Tıpkı Fransızca ve İtalyanca gibi artık aynı dilin lehçeleri olarak sınıflandırılmayacak kadar birbirlerinden kopukturlar.” İşte bütün bunlar bir topluma başkaları tarafından kimlik kazandırmanın ne denli tehlikeli ve farklı amaçlara hizmet ettiğini ortaya koymaktadır.

Çarlık Rusyası bu hususları bildiği halde Osmanlı karşısında Kürt politikasını kendi amacı doğrultusunda kullanırken, Osmanlı, Rusya'nın bu yanlışlarını ortaya çıkarmakta oldukça güçsüz kalmıştır. Bu da anlaşılır bir durumdur. Benzer bir bilimsel yanılğı da Ermeni tarihçiliğinde yaşanmaktadır. Örneğin, bugün bizim Ermenistan Cumhuriyeti'nin resmi dili olarak bildiğimiz Ermenice veya Aşhabar dili, günümüzde Ermenilerin ancak okullarda öğrenerek diyalog kurdukları bir “yüksek Ermenice”dir. Oysa, bugün bile Ermenistan'da aralarında büyük telaffuz ve şive farklarının bulunduğu yedi Ermenice mevcuttur. Bazı Ermeni lehçeleri arasındaki fark söz konusu Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasındaki farktan daha büyüktür. Ermenileri henüz ortak bir dil çevresinde birleştirmeyen bu farkların gerisinde farklı tarihi süreçlerin ve etkilerin olduğu bir gerçektir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi gerek politik ve gerekse de bilimsel anlamda savunma psikolojisi içinde olduğumuzdan söz konusu bize karşı yönlendirilen iddiaları kendi içinde irdelemediğimizden bu konuda geniş bir tefekkürden yararlanamamaktayız. Bu kıstaslar eşliğinde de gerek Rus, gerekse batılı bilim adamlarının yaptığı çalışmalar bizim düşünce ve bilgimiz karşısında her zaman kusursuz ve açılmaz olarak kalmaktadır.

XX. yüzyılın ilk on yılında Rusların Kürtler konusunda çalışmalarını oldukça genişlettikleri görülmektedir. Osmanlı arşiv belgeleri arasında bu dönemde Kürt aşiret liderlerinin bölgedeki Rus konsolosluklarıyla bağlantıları, görüşmeleri ve anlaşmaları hakkında çok sayıda bilgi bulunmaktadır. Örneğin, bu dönemde Rus konsoloslukları ve memurları ile Hayderanlı, Barzan veya Barzani, Takuri ve Bedirhanlı aşiretine bağlı şahısların ve aşiret başkanlarının temasları ve faaliyetleri hakkında geniş bilgilerimiz bulunmaktadır.¹⁵ Belgelerde yer alan bilgilerden anlaşılan şu ki, bu aşiret liderleri de Osmanlı'yla kendi aralarındaki sorunun ne olduğunu tam olarak bilmemekte ve buna bir anlam verememekteydiler. Örneğin, Hay-

¹⁵ BOA, DH-ŞFR, 42/82'de Barzan şeyhinin efrençi Ağustos 19'da Hoy'daki Rus konsolosuyla görüştüğü yer almaktadır.

deraî aşireti lideri Hüseyin Paşa ve Takurî aşireti lideri Hüseyin Bey Rus konsolosuyla görüşlerinde aşiretlerinin Rusya'nın etkisi altına girmesinden endişe duyduklarını beyan etmişlerdir.¹⁶

Rus konsolosları ve memurları bu aşiretlerle temas kurarak ve bunları liderlerine çeşitli vaatlerde bulunarak onları kendi saflarına çekmeye çalışıyorlardı. Bazen de Rus memurları bazı Kürt aşiret mensuplarını kendi ülkelerinde eğitiyorlardı. Bedirhani aşiretinden olan Abdürrezzak Bedirhani bunlardan biridir. Kendisi Fransızca eğitim almış ve Osmanlı hariciyesinde tercümanlık yapan üst düzey bir memur olduğu halde Rusya'nın destek ve himayesini görmüş sırasıyla İstanbul ve Tahran'daki Rus konsolosluklarında çalışmıştır. Rusların özellikle onu seçmesinin bir diğer nedeni ise Bedirhani aşiretinin diğer aşiretler üzerinde etkisinin yoğun olmasıydı. Nitekim, bu amaçla 1912 yılında Erzurum'da Kürt aşiretlerinin bir toplantısı düzenlenmiş, daha sonra da Yezidiler arasında yapılan çalışmalar sonucunda Ruslar Osmanlı'ya karşı savaşlarında onları kendi yanlarında yer almaya zorlamışlardır. Hemen ardından da Kürtler arasında Rus propagandacılığı yapmak için Abdürrezzak başkanlığından bir İrşat Cemiyeti kurulmuştur. Ancak cemiyet kısa sürede kapanınca bu defa da Cihandani cemiyeti tesis edilmiştir.¹⁷

Rusların Kürtlerle ilgili çalışmalarının Osmanlıyla sınırlı kalmadığını belirtmek gerekir. Nitekim, Rusya arşiv belgeleri, Rusların Kürt kartını Osmanlıyla birlikte İran'daki Türk Kaçar devletine karşı oynadığını da görmekteyiz. 1900-1920 yılları arasında Ruslar İran'ın kuzey-batı ve Horasan bölgesinde Kürtleri örgütlendirmeye ve onları kendi çıkarları doğrultusunda İran ve Türkiye'ye karşı kullanmaya çalıştıkları bir gerçektir.¹⁸ Anlaşılan, Rusya, Ortadoğu'da egemenliği eline geçirmek için Ermeniler dışında Kürtleri de kendi amacı doğrultusunda "büyük Ortadoğu stratejik ve politik planının" bir parçası haline getirmeye çalışmıştır.

¹⁶ BOA, DH-ŞR, 40/151.

¹⁷ Bkz. V.F. Güven, *Türkiye'de Siyasi Kürtçülük Hareketleri (1923-1995)*, (Ankara 1999), s. 63; Akgül, *a.g.e.*, s. 78-81; E. Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, (İstanbul 2005), s. 184-185.

¹⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskogo İmperii (AVPRİ), F. 147: Sredneaziatskiy stol, Doneseniya iz Meşheda, Hoy, Tabriz, Maku; ayrıca F. 194 – Missiya v Persiya; Ayrıca bkz. GARF: Gosudarstvenniy Arhiv Rossiuskoy Federatsii, F. 559 – A. P. İzvol'skiy; F. 568 – Fond V. N. Lamsdorfa; F. 730 – Fond N. P. İgnateva; F. 5402 – Fond M. P. Pavloviç.

Rusya'nın teşviki ve desteği ile 1910-1915 yılları arasında Anadolu eyaletlerinde sık sık Kürt aşiret liderlerinin toplantılarının düzenlediği görülmektedir. Bunlardan biri de 1913 yılında Siirt'te gerçekleşmiştir. Bu toplantıda tartışmalar daha da genişleyerek Kürtlerin silahlanması ve Rusya'nın yanında Osmanlı'ya karşı savaşa girmesine kadar daha radikal ve kesin konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Nitekim, toplantıdan çıkan karar doğrultusunda Abdürrezzak Bedirhani Tiflis'e gönderilmiş ve ayaklanma için gereken silah, askeri ve para konularını konuşmak için Rus yetkililerle anlaşma yapması istenmiştir. Abdürrezzak da söz konusu desteği Ruslardan alarak geri dönmüştür.¹⁹

Rusların bu çalışmalarına, kışkırtmalarına rağmen Kürt aşiretlerinin büyük bir çoğunluğu Osmanlı devletine sadık kalmışlardır. Hatta Abdürrezzak'ın kendi aşireti bile bir süre sonra onu aşiret mensubiyetinden reddetmiştir. Yine bunun gibi, Dersim'de Rusların teşviki ile çıkan Kürt aşiretlerinin ayaklanmasında o dönemde II. Ordu Komutan Vekili olan Mustafa Kemal Paşa, bizzat aşiret liderleriyle temasa geçerek onları kendi taraflarına çekmiş ve Rus propagandalarına kanmamalarını istemiştir. Buna rağmen bazı aşiretler de özellikle 1915-1918 yılları arası Rusya'nın teşviki ve desteği ile Osmanlı karşıtı faaliyetler gösterdikleri olmuştur. Bu yıllarda Kürtleri Osmanlılara karşı kışkırtanların başında, daha sonra Kürt tarihçiliğinin bilimsel olarak babası sayılacak Urmiye'de Rus konsolosluğu görevinde bulunan Vladimir Minorsky'nin olması oldukça manidardır.²⁰

Bütün bunlara rağmen denilebilir ki Rusya, Osmanlı'ya karşı Kürt kartını oynamakta başarılı olamamıştır. 1917 Devrimi ile de bölgedeki konumunu büsbütün kaybetmiştir. Ancak Rusya Sovyetleştikten sonra da bu konunun peşini bırakmamıştır. Hatta Sovyet Rusya, Kürtlerin sempatisini kazanmak için Sovyet Azerbaycan'ın Ermenistan'la sınır bölgesinde yer alan Kubadlı bölgesinde 1921 yılında bir Kızıl Kürdistan Cumhuriyeti dahi oluşturmuştur. O dönemde bölgede söz konusu sadece 16.000 kadar Yezidi Kürtleri yaşadıkları halde Rusya burada bir cumhuriyet kurma girişiminde bulunmuştur. Oysa, o dönemde Rusya içinde cumhuriyet olmak için bir etnik grubun nüfusunun 1 milyonu geçmesi şartı aranmaktaydı. Bu cumhuriyetin de ömrü kısa sürmüş ve bölge daha sonra doğal olarak

¹⁹ Akgül, *a.g.e.*, s. 78; Aydoğan, *a.g.e.*, s. 184.

²⁰ M. Rışvanoğlu, *Saklanan Gerçek: Kurmançlar ve Zazaların Kimliği*, (Ankara 1994), c. II, s. 653.

Azerbaycan'a bağlanmıştır. Rusya Kürt konusuna bir daha Stalin döneminde geri dönmüştür. 1939-1947 yılları arasında Sovyetler Türkiye'den toprak iddiasında buldukları sırada bir taraftan da Kürtleri örgütlendirmeyi ihmal etmemişlerdir.²¹

Rusya'nın Osmanlı'ya Karşı Kullandığı Ermeni Kartı

1715 yılından günümüze kadar Rusya'nın Kafkasya ve Ortadoğu'da vazgeçilmez siyasetinin baş aktörü kuşkusuz Ermeniler olmuştur. Bugünkü Ermenistan ve Ermeni kimliğinin Rus siyasi aklının bir icadı olduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Ancak Rusya'nın Ermeni siyaseti, dönemlere ve konumuna göre değişkenlik göstermiştir. Aslında Rusya Ermenileri kendi amacı doğrultusunda kullanırken hiçbir zaman Ermeni dostu olmamıştır. Ermeniler de bunun farkında oldukları halde güç de olsa kendi hayallerine ancak Ruslar aracılığıyla ulaşacaklarına inanmışlardır. Çünkü Ermeniler, bir Ermeni coğrafyasının oluşmasında Ruslara her zaman minnet duymaktadırlar ki, bunda da haksız sayılmazlar.

Ermeni sorununa uluslararası boyut kazandıran devlet Rusya olmuştur. Rusya ilk kez 3 Mart 1878 yılında imzalanan Ayastefanos Anlaşması'nın maddeleri arasında Ermenilerle ilgili bir maddeyi koydurmakla Osmanlı'nın siyaset gündemine bu sorunu dahil etmiştir. Böylece, E. Aydoğan'ın da belirttiği gibi, "diplomatik alanda amaçlarına ulaşmışlar ve Ermeni meselesini Ruslar yardımıyla dünya kamuoyunun gündemine getirebilmişlerdir."²²

Ermeni meselesi aslında ilk kez I. Petro döneminde Rus politikasının bir parçası haline gelmiştir. I. Petro, 1722 yılında düzenlediği Hazar seferiyle Kafkasya'da tutunmak için merkezi Bakü olmak üzere Hazar'ın batı kıyısında bir Ermeni krallığı oluşturmak istemiş ve bu amaçla, bölgeye dağılan ve genel anlamda ticaretle uğraşan Ermeni cemaatlerinin bir listesini hazırlayarak Mazandaran'dan başlayıp Derbend'e kadar olan Azerbaycan topraklarına yerleşmelerine çalışmıştır. Ancak bu başarılı olmamış, Ruslar bu hedeflerine yüz yıl aradan sonra 1828 yılında İran'la, 1829 yılında da Osmanlıyla yaptıkları Türkmençay ve Edirne Anlaşmalarıyla ulaşabilmişlerdir. Bu anlaşmalar gereği Osmanlı ve İran coğrafyasından göç ettirilen Ermenilerden müteşekkil merkezi Erivan olmakla bir Ermeni

²¹ Konuyla ilgili bkz. C. Hasanlı, *SSRI – Türkiye Soyug Öüharibenin Sınag Meydanı*, (Bakı 2005).

²² Aydoğan, *a.g.e.*, s. 235.

tampon bölgesi oluşturulmuştur. Ancak 1918 yılına kadar oluşturulan bu tampon bölgede Ermeniler hep azınlık olarak kalmışlardır. Ermenilerin Ermenistan'da çoğunluk olması 1918-1920 ve 1946-1947 yıllarında bölgedeki Türklere karşı yapılan etnik temizlikle mümkün olmuştur.²³

Ermeniler daha XIX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı tebaası arasında bulunan ekonomik, kültürel ve sosyal konumlarına göre en iyi konumda bulunuyorlardı. Millet-i sâdika olarak tanımlanan Ermeniler ile Türkler arasından söz konusu 1870'lere kadar hiçbir etnik ve siyasi sorun meydana gelmemiştir. 1882 yılı sayımına göre, Türkiye'nin doğusunda oturan 2.903.514 nüfusun sadece 540.396 Ermeniler oluşturmaktaydı. Bunlar da genelde birbirleriyle toplumsal bağları kopuk olan üç gruba ayrılmışlardı: Gregoryan, Katolik ve Protestan. Genelde Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Sivas ve Mamûratülaziz eyaletlerinde meskunlardı. Nitekim, daha sonra Ermeniler iddialarında bu eyaletlerin tamamını talep edeceklerdir. Bu eyaletlerin toplam yüzölçümü ise 252.100 km² buluyordu. 1917 yılında ise Kafkasya genelinde toplam 622.006 Ermeni yaşamaktaydı. Lalayan'ın verdiği bilgiye göre, 1918 yılında Kafkasya ve Anadolu'da yaşayan Ermenilerin toplam sayısı 1 milyon 200 bini buluyordu.²⁴

Ermeni sorunu ve olayları geniş tartışıldığından biz burada belli başlı konular üzerinde duracağız. Bunlardan en önemlisi “soykırım” iddiasının Ermenilerin iddia ettikleri tarih olarak 1915 yılından önce siyasi bir söylem olarak Rusya tarafından ortaya atıldığıdır. Bu çok önemli bir konu olup üzerinde pek fazla durulmamıştır. Daha ilginç Rusların Kürtleri de böyle bir iddia ile kendi saflarına çekmeyi denemeleridir. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Strateji Etüt Daire Başkanlığı Arşivinde yer alan belgeler arasında bu iddiaların Ruslar tarafından Anadolu'daki Ermeni ve Kürtler arasında yayıldığı ve bu söylentilerle söz konusu toplumlar üzerinde bir dehşet uyandırılmak istendiği, Ermeni ve Kürtleri “Türk zulmü” ile korkutarak onları kendi yanlarına çektikleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Söz konusu belgelerin birinde Rus memurlarının ve ajanlarının Ermeni ve Kürt yerleşimleri arasında dolaşarak daha 1915 yılından çok önce Ermeniler ve Kürtler üzerinde Türklerin mezalim uygulayacağı söylentile-

²³ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. GARF: Gosudarstvennyy Arhiv Rossiyskoy Federatsii, Fond 9401, Liste 2, Dosya 97; J. McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Türkçe çev. B. Umar, (İstanbul 1998), s. 201-206; C. Hasanlı, *a.g.e.*, s. 372-412; V. Arzumanlı – N. Musrafa, *Tarihin Kara Sehifeleri*, (Bakı 1998).

²⁴ Mansurov A, *Behle pyatna istorii i perestroyka*, Bakı 1990, s. 161.

rini yaydıklarına dikkat çekilmektedir.²⁵ Buradan anlaşılın “soykırım” ve “mezalim” gibi söylentiler iddia edilen olayların gerçekleştiği tarihlerden çok daha önce Rusya'nın Osmanlı'ya karşı bir siyasi baskı ve parçalama politikası olarak siyasi literatüre kazandırılmıştır. Ermeni tehciri denilen girişim ise bu söylentiye sadece “hukuki” ve “tarihi” bir görünüm kazandırmaktan ibarettir. İleriki araştırmalarda bu konunun üzerinde daha geniş durulması gerektiği kanısındayız. Nitekim, bu olayın Rusya kaynaklarınınca da destekleneceği bir gerçektir.

Doğal olarak Rusya, Ermeniler üzerinde söylentiler yoluyla bu türden baskılar oluşturarak onların desteğini kendi safına çekmeye çalışıyordu. Üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise I. Dünya Savaşı yıllarında Ermeni askeri birliklerinin ve çetelerinin Ruslar tarafından örgütlenerek Osmanlı'ya ve Türklere karşı kullanılmasıdır. Kaynaklar, Anadolu'daki Rus cephe çizgisinin gerisinde Ermeni birliklerinin Ruslar tarafından nasıl örgütlendirildikleri, silahlandırıldıkları ve talim verildikleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu bilgilere göre, Ruslar Muş, Van ve Bitlis'ten gelen 6.000 ila 8.000 arasında adama sahip Ermeni çetesini Kağızman yöresinde topladılar, onları örgütleyip talimat verdikten sonra da Türklere karşı harekete geçirdiler. Yine 6.000 kişilik bir Ermeni silahlı grubu Iğdır'da Ruslarca eğitildikten sonra cepheye ve Türklere karşı sürülmüştür. Hatta belgelere göre Sivas'ta 30.000 kişilik bir Ermeni askeri gücü bulunmaktaydı ki bunların 15.000'i fiilen Ruslarla birlikte savaşa katılmıştır.²⁶ Bu bilgiler, Anadolu'daki Ermeni çetelerinin resmen Rusya ile birlikte Osmanlı'ya karşı fiilen savaştığını göstermektedir.

Üzerinde durulması gereken bir diğer olay ise 1915 tehcirinin Osmanlı devleti için bir zorunluluk teşkil etmesiydi. Zira, Rus ve Ermeni birliklerinin oluşturduğu çeteler sonucunda 1914-1922 yılları arasında Müslümanların kaybı %18'i, yani 2.5 milyonu buluyordu. Bu rakam Ermenilerin fiili olarak etkide buldukları Bitlis, Van ve Erzurum'da %62'nin, yani 612.610'un üzerindeydi. Ermenilerin katlettiği ve tamamına yakını sivil halkın oluşturduğu bu kayıp tehcire tâbi tutulan Ermeni nüfusundan fazlaydı.²⁷

²⁵ Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Strateji Etüt Dairesi Bakanlığı Arşivi, Dlp. 104, K. 129, D. 601, F. 29-1.

²⁶ McCarthy, a.g.e., s. 204.

²⁷ Aynı eser.

Bir diğer husus ise, Ermeni tarihçilerinden Vahakn N. Dadriyan'ın da belirttiği gibi, Ermeni tehcir fikrinin Osmanlı yöneticilerinden değil Almanlardan çıkmasıydı. Nitekim, dönemin Alman elçisi Baron Von Wangenheim, bu tehcir yasasını onayladığı ve “savaş döneminde alınacak her türlü önlemi mubah” saydığı bilinmektedir.²⁸

Ermeni nüfusunun kaybı konusunda üzerinde durulması gereken bir önemli noktaya ise Lalayan'ın dikkati çekmiştir. Lalayan'a göre, 1918 yılında Taşnaksütyun'un yönetimi altında olan Ermenilerin toplam nüfusu 1 milyon 200 bini bulmaktaydı. 1920 yılında ise bu sayı 774 bine inmiştir. Söz konusu kayıp Taşnaksütyun yönetiminin izlediği politikalar sonucunda ortadan kalkmıştır. Ona göre bu yıllarda Ermeni nüfusu %22, yani 184,5 bin, Azerbaycan Türklerinin nüfusu %77, yani 200 bin, Kürtlerin nüfusu ise %98, yani 20 bin azalmıştır.²⁹

Anlaşılabileceği gibi, kaynaklar Ermenilerin Ruslar tarafından Osmanlı devletini parçalamak için bir piyon olarak kullandığı gerçeğini ve Ermenilerin de “Büyük Ermenistan” uğruna bu oyuna sadık kaldıklarını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Görüldüğü gibi, Rusya, Osmanlı devletini parçalamak için askeri, diplomatik, siyasi baskılar dışında Osmanlı içindeki etnik yapıları da kendi amacı doğrultusunda örgütleyerek kullanmaktan kaçınmamıştır. Osmanlı'nın bu baskılara karşı aldığı önlemler ise bir kendini savunma ve meşru müdafaa boyutunda kalmaktadır. Bu da bize, eğer bir Ermeni sorunundan söz edilecekse, bu sorunun kuramcıları olan güçlerin amaçları ve hedefleri üzerinde durulmalı öngörüsünde bulunmak hakkını vermektedir.

1930 yılında Türkiye'de faaliyet gösteren Sovyet istihbarat görevlilerinin –aslı Moskova'da GPU (Devlet Güvenlik Komitesi), bir kopyası da Bakü'de– gönderdiği bir belgeyi bu çalışmanın sonucu niteliğinde burada tanıtmakta yarar görmekteyim. Belge, 2 Ekim 1930 yılında Ermeni Taşnaksütyun Partisi Türkiye kanadının İstanbul'da yaptığı gizli bir toplantının içeriğini aydınlatmaktadır. Toplantı, Papurin denilen birinin evinde gizlice gerçekleşmiştir. Toplantıda Tahran, Paris ve Cenevre'de bulunan Taş-

²⁸ V.N. Dadrian, *The History of Armenian Genocide. Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus*, (Oxford 1995), s. 256-257.

²⁹ SSCB Bilimler Akademisi Tarihi Eserleri, Ed. B. D. Grekov, Moskova 1938 kitabı içinde A. A. Lalayan'ın “Taşnaksütyun partisinin karşı-devrimci faaliyetleri”.

naksütyun parti kanatlarından gelen mektupların okunmasıyla başlayıp çeşitli konuların tartışmasıyla sürmüştür. Tartışmaların birinde Türkiye’de “Ermeni soykırımı” anlayışını güçlendirmek ve bu görüşlerin Türk kamuoyunda yer almasına çalışmak için yapılacak çalışmalar üzerinde durulmuştur. Bunların başında bu konuda ufak çaplı çalışmalar yapmak, bunların pek kuşkulandırıcı olmaması kaydıyla gazetelerde ve bazı dergilerde yer almasını sağlamak, bu görüş çerçevesinde örgütlenmek, Türkiye’deki bazı muhalif kesimlerle yaklaşarak onlara bu görüşü aşlamak ve en önemlisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile bu konuda bir uzlaşma varmak gibi görüşler gelmekteydi.³⁰

Bu belge bize Ermeni komitecilerinin sadece yurtdışında değil, gizli biçimde Türkiye içinde de kendi “soykırım” iddialarına taraftar kazandırdıklarını göstermektedir.

Kaynaklar

Arşivler

Arhiv Vneşney Politiki rossiyskogo İmperii (Rusya).
Azerbaycan Milli Savunma Bakanlığı Arşivi (Azerbaycan).
Başbakanlık Osmanlı Arşivi(Türkiye).
Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Strateji Etüt Dairesi Bakanlığı Arşivi.
Gosudarstvenniy Arhiv Rossiyskoy Federatsii (Rusya).

Kaynaklar

Akgül S, “Doğu Anadolu’da Osmanlı-Rus Rekabeti ve Kürtler”, *Osmanlı* kitabı içinde, Ankara 1999.
Arzumalı V – Musrafa N, *Tarihin Kara Sehifeleri*, Bakı 1998.
Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler (1801-1900)*, çev. M. Varlı (Hako Xani), İstanbul 1995.
Aydoğan E, *İttihat ve Terakki’nin Doğu Politikası (1908-1918)*, İstanbul 2005.
Baskakov N. A, *Russkie familii tyurskogo proishojdeniya*, Moskva 1979.
Boisard Marsel A, *Batı Dayatmacılığı ve İslam*, çeviren A. Batur, İstanbul 2002.
Butkov P. G, *Materiali dlya novoy istorii Kavkaza*, s.1722-1803 gg, SPb. 1823, ç.I-III.
Dadrian V. N, *The History of Armenian Genocide. Ethnic Conflict from the Balkans to Aratolia to the Caucasus*, Oxford 1995.
Degoev V, *Boşlaya İgra na Kavkaze: istoriya i sovremennost*, Moskva 2003.
Gafurov A, *İmya i istoriya*, Moskva 1987.
Golikov İ, *Deyaniya Petro Velikogo*, Moskva 1848, t. XVIII.
Gruşevskiy M. S, *İstoriya Ukrayını-Rusi*, Lvov 1904-1905(c.I-III), 1903(c.IV), 1905(c.V).
Gumilev L. N, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, Türkçe çev. A. Batur, İstanbul 2003, c. II.

³⁰ Azerbaycan Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Dosya No: 2, varak 118-119.

- Güven V. F, *Türkiye’de Siyasi Kürtçülük Hareketleri (1923-1995)*, Ankara 1999.
- Hasanlı C, *SSRİ – Türkiye Soyug Öüharibenin Sınag Meydanı*, Bakı 2005.
- İzady Mehrdad R, *Bir El Kitabı Kürtler*, Türkçe çev. C. Atıla, İstanbul 2004.
- Lyaşevskiy S, *İstoriya hristianstva v zemle Russkoy s I v. po XI v i oçerki po predistoi Rossii*, New York – Brooklin 1967.
- Mansurov A, *Belie pyatna istorii i perestroyka*, Bakı 1990.
- McCarthy J, *Ölüm ve Sürgün*, Türkçe çev. B. Umar, İstanbul 1998.
- Presnyakov A. Y, *Lektsii po ruskoy istorii*, Moskva 1938.
- Rişvanoğlu M, *Saklanan Gerçek:Kurmançlar ve Zazaların Kimliği*, Ankara 1994, c. II.
- Rohat, *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*, İstanbul 1992 (2. bsk).
- Somukian M. J, *Empires in Conflict: Armenia and the Great Powers: 1895-1920*, New-York 1995.
- SSCB Bilimler Akademisi Tarihi Eserleri, Ed. B. D. Grekov, Moskova 1938 kitabı içinde A. A. Lalayan’ın “Taşnaksütyun Partisinin Karşı-devrimci Faaliyetleri”.
- Şahmatov A. A, “K voprosu o polskom vliyanii na drevnerusskiyegovori”, *Russkiy filologičeskiy vestnik*, No: 1, Varşava 1913, s. 1-12.
- Şahmatov A. A, *Drevneyşiye subı russkogo plemeni*, Petersburg 1919.
- Üşümezsoy Ş, *Kürt “Kim”liği*, İstanbul 2005.
- Vernadsky G, *The Origins of Russia*, Oxford 1959; aynı müel, *Ancient Russia*, New Haven 1952.